

13 yıl sonra "İnsani Türlerin Döngüsel Etkileri": Ian Hacking üzerine bir inceleme

Bu giriş yazısında amacım, 13 yıl öncesine uzanıp günümüz felsefesinin önde gelen düşünürlerinden biri olan Ian Hacking'in 1995'te yayınlamış olduğu "İnsani Türlerin Döngüsel Etkileri" adlı makalesinin neden hala güncelliğini koruduğuna dair görüşlerimi dile getirmektir. Bu bağlamda, yazımda öncelikle "İnsani Türlerin Döngüsel Etkileri"ni düşünürün diğer eserleri çerçevesine yerleştireceğim. Hacking'in 'insani tür (*human kind*)', 'doğal tür (*natural kind*)', 'kişi türetmesi (*making up people*)', ve 'döngüsel etki (*looping effect*)' gibi kavramlarının üzerinde durarak, makalenin bir özetini yaptıktan sonra düşünürün bu son 13 yılda görüşlerinin hangilerini ne doğrultuda değiştirdiğinden söz edeceğim. Görüşlerindeki değişikliğe rağmen Hacking'in söz konusu makaledeki temel bakış açısını hala koruduğunu, ve bu anlamda bu makalenin onun düşüncelerinin tarihsel gelişimini anlamamız açısından özel bir yeri olduğu fikrini öne süreceğim.

Ian Hacking, 1983'ten beri bazı kişilerin bazı bilimlerce nasıl sınıflandırıldığı, bu sınıflamaların sınıflanan kişileri nasıl etkilediği ve daha sonra sınıflanan kişilerdeki bu değişimin sınıflamanın kendisini ne yönde değiştirdiği konuları üzerine iki kitap, birçok da makale yayınlamıştır (Hacking 1986, 1991, 1992, 1995a, 1995b, 2000, 2002, 2006, 2007a, 2007b). Hacking, 'insan bilimleri' diye adlandırdığı bu bilimlere sosyal bilimler, psikoloji, psikiyatri, klinik tıp, bilişsel bilim gibi bilimleri dahil eder. *Rewriting the Soul: Multiple Personality and the Sciences of Memory* (Ruhu Baştan Yazmak: Çoğul Kişilik ve Bellek Bilimleri) adlı kitabının konusu 1980lerde, gitgide daha çok kişiye tanı konulan çoğul kişilik bozukluğudur (Hacking 1995a). Bu kitapta, kişilerin, kendilerine çoğul

kişilik bozukluğu tanısı konulmasından sonra bu teşhisten etkilenererek nasıl değişim gösterdiklerini; ve de bu tür değişimlerin belli bir süre sonra bu hastalığın tanımını nasıl değiştirdiğini anlatır Hacking. *Mad Travelers: Reflections on the Reality of Mental Illnesses* (Deli Gezginler: Akıl Hastalıklarının Gerçekliği Üzerine Görüşler) adlı kitabında ise 1890 yılında yaşanmış bir 'kopuş'¹ öyküsünden yola çıkıp, bazı akıl hastalıklarının tıbbi teşhis, kültürel yapı, hastalığın gözlenilebilirliği ve de iyileştirilebilirliği gibi çevresel nişler çerçevesinde anlaşılacaklarını vurgulayarak bu hastalıkların geçici olmalarından söz eder (Hacking 2002). Geçici akıl hastalığı kavramıyla kastettiği şey bir insanın hayatının belli bir döneminde bir akıl hastalığından müzdarip olup daha sonra da iyileşmesi değil; bazı akıl hastalıklarına tarihin belli bir zamanında, dünyanın belli bir yerinde ve belli bir sosyal yapıda sıkça rastlanıyor olmasıdır. Bu kitapta, çoğul kişilik bozukluğunu geçici akıl hastalıkları arasına koyarak bu hastalığa 19. yüzyılda sıkça rastlanmasının nedenleri üzerinde durur. Bu konulardaki diğer yapıtlarında, iddialarını açıklamak için kullandığı örnekler çocuk istismarından intihara, şizofreniden dahiliğe, eşcinsellikten otizme kadar uzanır (Hacking 1986, 1991, 1992, 1995b, 2006, 2007a, 2007b).

Eldeki makale de Hacking'in bazı bilimlerce yapılan sınıflamalarla sınıflanan kişiler arasındaki ilişkiyi konu alan eserlerinden biridir. *Causal Cognition* (Nedensel Biliş) adlı kitapta yer alan bu makalenin yayınlanmasının üzerinden 13 yıl geçti. Bu 13 yıl içinde Hacking'in 1983-2002 yılları arasında ortaya çıkardığı eserlerde verdiği (çoğul kişilik bozukluğu gibi) örneklerin bazılarının, daha az rastlanılıyor olması ya da haklarında sahip olduğumuz bilginin değişime uğraması gibi nedenlerden ötürü güncelliğini yitirdiğini, (otizmde olduğu gibi) bazıları hakkında da daha fazla araştırma

yapılmış olması nedeniyle daha fazla bilgiye sahip olduğunu görüyoruz. Bunlara ek olarak, Hacking'in son çalışmalarına baktığımızda kendisinin de bazı görüşlerini değiştirdiğine tanık oluyoruz. Tüm bunlar Hacking'in sınıflamalar ve sınıflananlar arasındaki ilişki üzerine sunduğu iddialarını tarihin tozlu sayfalarında mı bırakıyor?

Bu soruyu yanıtlayabilmek için önce Hacking'in "İnsani Türlerin Döngüsel Etkileri"ndeki temel iddialarına bakmak ve son zamanlarındaki çalışmalarında bu iddialarda yaptığı değişikliklerden söz etmek gerektiğini düşünüyorum. Bu makalenin temel konuları olan 'kişi türetmesi' ve 'döngüsel etki' kavramları, Hacking'in gözünde, kendi deyişiyle "1983'ten beri ortaya çıkardığı tüm çalışmaların en önemli iki sloganı" (Hacking 2007b). Bu iki kavram, söylemin objeleri nasıl inşa ettiğinden söz eden kimi feminist felsefecilerden tutun, büyük biyoteknoloji firmalarının Arjantin'deki psikiyatrik teşhisleri nasıl etkilediğini ortaya çıkarıp eleştiren sosyologlara kadar birçok düşünürü etkiledi, etkilemeye de devam ediyor (Haslanger 1995, Lakoff 2005). Hacking'in son çalışmalarında da, aşağıda açıklayacağım gibi, bazı bilimlerin sınıflamalarıyla ortaya çıkmış kişi türlerine 'kişi türetmesi' ve 'döngüsel etki' çerçevesinde yaklaştığını, fakat bu kavramların tanımlarına yeni parametreler eklediğini görüyoruz.

Ne anlama geliyor 'kişi türetmesi' ve 'döngüsel etki'? Söz konusu makalede açıklanan şekliyle bu iki kavramı şöyle özetleyebiliriz: Hacking'in 'kişi türetmesi'yle kastettiği şey kimi bilimsel sınıflamaların, bu sınıflamalara eşzamanlı olarak, ortaya yeni bir tür kişiyi çıkarmasıdır. Kişi türetmesi süreci Hacking'e göre, bazı kişilerin sosyoloji, psikoloji, psikiyatri gibi bilimlerin konusu haline gelmesi ile başlar. Kişilerin bu bilimlere konu olmasının ardında birçok neden yatmaktadır. Bunlar arasında bazı akıl hastalarına sağlık kurumları tarafından müdahale edilmesinde rastladığımız gibi yardım etme ya da

kontrol altına alma isteği, (özellikle) çocuk istismarcılarında karşımıza çıktığı gibi onları hem kendilerini hem de toplumu memnun edecek biçimde değiştirme isteği, intihar eden kimselerin sayımında görüldüğü gibi, bu kimselerin genel nüfusa oranını belirleme isteği gibi nedenler sayılabilir. Hacking'e göre bu alanlarda çalışan araştırmacılar yukarıda saydığımız tür kişilerin belirli özelliklerle tanımlanmış olan belirli sınıflara ait olduğunu düşünüp, eğer bu kişiler hakkında daha fazla bilgi sahibi olunursa onları daha iyi anlamının mümkün olabileceğini ve böylece onlara daha kolay ve etkili biçimde yardım edebileceklerini düşünürler. Fakat Hacking'in gözünde durum bu kadar basit değildir. Sınıflanan kişileri Hacking *seyir halinde olan hedefler* (moving targets) olarak adlandırır çünkü nasıl sınıflandıklarının farkında olmaları bu kimseleri değiştirir. Yani, bilime ilk başta konu olan bu kişi, dünyadaki oluş biçiminin etkilenmesinden dolayı, artık aynı kişi olmaktan çıkmıştır. Bu anlamda yukarıda adı geçen bilimlerin hedefleri sürekli kayar; yani, sınıflanan kişinin neliği sürekli değişim gösterir. Bu süreçte ortaya sürekli yeni tür kişiler çıkar, bu da belirli bir süre sonra sınıflamanın kendisini etkiler ve sınıfın tanımını değiştirir. Kişi türemesine neden olan sınıflama ile sınıflanan arasındaki bu etkileşime Hacking 'döngüsel etki' adını koymuştur

"İnsani Türlerin Döngüsel Etkisi"nde Hacking, sınıflamaların ve sınıflanan kişilerin 'döngüsel etki'nin temel parametreleri olduğunu iddia etmektedir. Son dönemdeki eserlerinde ise bu döngüsellik denklemindeki sınıflama ve sınıflananlar parametrelerine (1) bu konularda araştırmalar yapıp konferanslar düzenleyen *kurumları*, (2) bu kurumlarda çalışan *araştırmacıları* ve (3) konu hakkında elde edilen *bilgiyi* de dahil edip, bunların kişi türetmesinde nasıl rol oynadığından söz etmektedir (Hacking 2007a, 2007b). Benim fikrimce Hacking'in bu parametreleri döngüsellik sürecine dahil

etmesi yeni değil. "İnsani Türlerin Döngüsel Etkileri"nde verdiği örneklerde bu üç parametreye göndermeler yaptığını açıkça görüyoruz. Bu, benim, makalenin Hacking'in felsefesi açısından güncelliğini koruduğuna dair düşüncelerimin kaynağını besliyor. Fakat bunu tartışmaya geçmeden önce Hacking'in bu makalede üzerinde durduğu insani tür kavramı ve otizm üzerine söylediklerinin ve bu konulara yaklaşımındaki değişikliklerin bir özetini yapmak istiyorum.

"İnsani Türlerin Döngüsel Etkileri"nde Hacking, bireyin nasıl sınıflandığının farkına varmasıyla ortaya çıkan döngüsellik etkisine tabi olmayı bir türün tanımlayıcı özelliği kabul edip, bu şekilde ortaya çıkan kişileri 'insani tür' diye adlandırdığı yeni bir sınıf altına yerleştirmiştir. 'İnsani türler' terimini doğal bilimlerin konusu olan 'doğal türler'i izleyerek türettiğini belirterek, bu kavramın hem bu tür kişileri tanımlamada, hem de sınıflama ile sınıflanan kişi arasındaki ilişkiyi açıklayabilmede elverişli bir terim olduğunu iddia etmektedir. Bu bağlamda, insani türlerin doğal türlerin alt sınıfı olduğu fikrine karşı çıkıp insani türler ile doğal türler arasında büyük farklılıklar olduğunu dile getirir. En büyük farklılık insani türlerde, sınıflanan kimsenin kendi üzerinde düşünmek yoluyla kendinde bir değişmeye yol açabilmesi, fakat doğal türlerde sınıflananın ne şekilde sınıflandığının farkına varmasının olanaklı olmaması nedeniyle bu tür bir döngüsellik etkisinin görülmemesidir. Buna, Hacking, insani türlerin genellikle bu kişilere yardım etmek, onları kendi ve toplumun iyiliği için değiştirmek gibi ahlaki kaygılarla ortaya çıktığını, doğal türlerinse ancak ortaya çıktıktan sonra böyle değerlere konu olduğunu ekler. Bu iddialar makalede uzun uzadıya dile getirilmektedir.ⁱⁱ

Hacking, daha sonraki çalışmalarında sınıflamaların kişilere olan etkisini açıklamada 'tür' kavramını kullanmış olmasının büyük bir hata olduğunu dile getirir

(Hacking 2007a, 2007b). Bu anlamda doğal türler kavramı da insani türler kavramı da, Hacking' e göre felsefe tarihinin eski sayfalarında bırakılmalıdır. Bu düşüncesinin sebebini açıklamaya, doğal türler geleneğini çok ciddiye almış olmasının bir hata olduğunu söyleyerek başlar (Hacking 2007a). Birçok filozof gibi kendisinin de Kripke ve Putnam'ın özgün anlambilim teorilerinin etkisinde kalmış olduğunu belirterek 'tür' kavramını başka olgulardan bağımsız kendi içinde bir kavram olarak ele almaya çalışmış olduğunu dile getirir. Bu bağlamda en büyük hatası doğal türlerin doğada olup bitenleri anlamada elverişli bir kategori olduğunu varsaymak olmuştur. Bunların elverişli olmadığına yönelik birçok işaret vardır, Hacking'e göre. Bunlardan bazılarını şöyle sıralar: İlki 'tür' sözcüğünün İngilizce'de felsefe dışında 1600lü yıllardan beri diğerlerinden bağımsız bir ad olarak kullanımı olmadığına işaret eden Austinci anlayıştır. Bir diğeri Quine tarafından dile getirildiği gibi 'doğal tür' kavramını tanımlamadaki başarısızlıktır. Tür adı altında yapılan sınıflamaların hatalı olduğuna bir diğer işaret ise doğal türler kavramına İngiliz felsefe geleneği dışında bir başka yerel felsefe geleneğinde rastlanmamasıdır. Bu anlamda bu terimlerin birer evrensel olduğundan söz etmek pek mümkün değildir. Hacking'e göre, amaç doğada rastlanan objeleri ya da fenomenleri anlamaya çalışmaksa eğer, doğada yer alan fenomenleri başka bir kategori altında sınıflamak yerine doğanın ta kendisine bakılmalıdır; "Neden su gibi varlıkları ya da kaplan gibi hayvanları başka bir sınıf altında değerlendirmeye çalışıyoruz ki?" diye sorar örneğin. Ya da, benzer şekilde, hastalıkları, moleküllerin hareketini ve de temel parçacıkları, bizi onlar hakkında daha işe yarar bilgiye ulaştıracağına inandığımız bir başka kategori altında sınıflamak yerine, tek tek incelememiz gerektiğini söylüyor. Bundan sonra, Hacking, Russel-Quine'cı çizgiye yaklaştığını belirtip doğal türün

günümüz bilimlerinin hiçbiri için kullanışlı bir terim olmadığını söyleyerek tartışmaya nokta koyar (Hacking, 2007a). Tür diye bağımsız bir kavramın olduğunu varsaymayı ve bunu insani, doğal, erişilemez diye parçalara ayırmaya çalışmayı bırakıp döngüsellik sınıflama, sınıflanan kişiler, uzmanlar, kurumlar ve bilgidan oluşan beş kenarlı bir çerçeve içinde gerçekleştiğini anlamalıyızdır Hacking'e göre (Hacking 2007a, 2007b).

Hacking'in son eserlerinde değiştirdiği görüşlerinden biri de otizm üzerine olanlardır. "İnsani Türlerin Döngüsel Etkisi"nde otizmi hem erişilemez hem de idari türler altına yerleştirmişti (Hacking 1995a, syf. 378). Otizimli çocuklarda olmadığı iddia edilen zihin kuramı (*theory of mind*) kavramı üzerinde durarak, bu çocukların nasıl sınıflandıklarından haberdar olmadıklarını, bu yüzden de döngüsellik diyalektiğinin parçası olmadıkları fikrini öne sürmüştü. Bu anlamda 'erişilemez tür' diye sınıflanmaları gerektiğini iddia etmişti. Son eserlerinde ise bu yaklaşımdan vazgeçtiğini, otizmi 'erişilemez tür' olarak tanımlamanın doğru olmadığını söylediğini görüyoruz (Hacking 2007a, 2007b). Bu eserlerde otizmin farklı türleri olduğunu ve bu anlamda semptomlarının bir spektrum içinde değiştiğini vurgulayarak önceki eserlerinde otizm spektrumunun sadece bir ucunda yer alan zihin kuramı gelişmemiş otistik çocuklara yoğunlaşmakla bir hata yapmış olduğunu söylüyor (Hacking 2007b). Fakat otizm spektrumuna dahil olan Aspergers sendromuna bakıldığında nasıl sınıflandırıldıklarının farkında olan kişilere de rastladığımızı belirtiyor. Bu yüzden de bunlara erişilemez türler denilemeyeceğini dile getiriyor. Bu bağlamda otizmin de yukarıda açıkladığım beş parametrelilik kavramsal çerçeve içersine yerleştirilerek daha iyi anlaşılabilceğini iddia ediyor.

Benim fikrimce Hacking'in döngüsellik diyalektiğinin tanımına sonradan dahil ettiği ve hem tür kavramını analizinden çıkarmasına sebep olan, hem de otizm örneğini daha kapsamlı açıklayabilmesini sağlayan üç parametre aslında "İnsani Türlerin Döngüsel Etkileri" makalesinde önemi vurgulanan fenomenlerdi fakat Hacking bunları döngüsellik tanımının içine açıkça dahil etmemişti. Neden mi böyle düşünüyorum? Sözü ettiğimiz parametreler: konu hakkında araştırma yapan uzmanlar, bunların üye olduğu kurumlar, ve konu hakkında elde edilen bilgi. Bu parametreleri "İnsani Türlerin Döngüsel Etkileri"ndeki örneklerinde de değerlendirmiş olduğunu görüyoruz Hacking'in. Örneğin bu makalede üzerinde durduğu çocuk istismarı örneğini incelediğimizde, bu kavramın bu şekilde sınıflanan kimseleri nasıl etkilediğini incelerken, Hacking'in, bu konu hakkında bilgi edinmeye çalışan araştırmacılardan, bunların oluşturduğu kurumlardan, düzenledikleri kongrelerden ve konu hakkında elde edilen bilgiden ve bunların döngüsellik sürecinde nasıl rol oynadığından ayrıntılı biçimde söz ettiğine tanık oluyoruz (Hacking 1995a, 356). Yine aynı şekilde, çoğul kişilik bozukluğunun bu hastalıkla teşhis edilen kimseleri nasıl etkilediğinden söz ederken, bu konuda kongreler düzenleyen Uluslararası Çoğul Kişilik ve Parçalanma Çalışmaları Kurumu (*International Society for the Study of Multiple Personality and Dissociation*)'nun, bu konuda araştırma yapan psikiyatristlerin, araştırmalar sonucunda bu hastalığın sıkça tekrarlanmış çocukluk travmalarının sonucu olduğu doğrultusunda ileri sürülen bilginin rolü üzerinde açıkça durmaktadır (Hacking 1995a, 358). Bu bağlamda döngüsellik etkisinin tanımına sonradan eklediği ve kişi türetmesindeki rollerinden söz ettiği bu üç parametre, zaten "İnsani Türlerin Döngüsel Etkisi" makalesinde yoğun olarak inceleniyordu. Fakat sonraki eserlerinde bu parametreleri döngüsellik denkleminin içine doğrudan dahil ederek hem

bilimin sınıflamaları ile sınıflanan kişiler arasındaki etkileşimde toplumdaki diğer dinamiklerin nasıl yer aldığını açıkça ortaya koyuyor, hem 'tür' gibi felsefe tarihinin çok tartışmalı olan kavramlarını analizi dışında bırakarak yaptığı iddiaların hatlarını daha da belirginleştiriyor. Ayrıca bu yeni bakış açısı otizm gibi birçok farklı kişiyi, uzmanı, ve kurumu aynı anda etkileyen bir hastalığı daha iyi kavramsallaştırmamızı sağlıyor. Bu anlamda, "İnsani Türlerin Döngüsel Etkileri"nin Hacking'in 1990lı yılların sonuna kadarki dönemde öne sürdüğü iddialarla son dönemdeki görüşleri arasında sağlam bir köprü oluşturduğuna inanıyorum.

ⁱ İngilizcesi 'fugue' olan bu kavram psikiyatrik bir durumu tanımlamaktadır. *Kopuş* durumundaki hasta kendilik duygusunu kaybederek kendi belleğinden bir kopma yaşar. Histeri ve epilepsi ataklarına benzetilen bu durumdaki hastaların genelde alışıktı oldukları ortamdaki çok farklı bir yere giderek ortadan kayboldukları gözlemlenmiştir.

ⁱⁱ Hacking'in doğal türlerden yola çıkarak türettiği insani türler kavramına karşı çıkıldı. Örneğin Rachel Cooper "Why Hacking is Wrong about Human Kinds?" (Hacking İnsani Türler Konusunda Neden Hatalı?) ve "What is Wrong with the DSM?" (DSM'deki Sorun Nedir?) adlı makalelerinde insani türler ile doğal türler arasında bir ayrım yapmanın yanlış olduğunu öne sürerek Hacking'in akıl hastalığını insani tür olarak adlandırmasına karşı çıkar. Tam aksine, Hacking'in insani türlere atfettiği döngüsellik doğal türler için de geçerli olduğunu söyler Cooper (Cooper 2004a, 2004b). Benim fikrimce Cooper Hacking'in döngüsellik etkisi kavramını yanlış yorumlamaktadır çünkü aslında Hacking doğal türler içindeki bir döngüsellikten de söz eder, fakat bunun nasıl adlandırıldığının farkında olmaktan kaynaklanmayan bir döngüsellik olduğu düşüncesindedir (Hacking 1992, p.189-190). Hacking'e göre insani türleri doğal türlerden ayıran şey sınıflanan ile sınıflanan arasındaki döngüsellik değil, bu döngüsellik biçimindeki farklılıktır. Hacking bu konudaki görüşlerinin değiştiğine dair yazdığı eserlerde bu eleştirilere göndermede bulunur (Hacking 2007a, 2007b).

Kaynakça

Cooper, R. 2004a. Why Hacking is Wrong about Human Kinds? *British Journal of Philosophy of Science*, 55, s.73-85.

Cooper, R. 2004b. What is Wrong with the DSM? *History of Psychiatry* 15(1), s.5-25.

Hacking, I. 2007a. Natural Kinds: Rosy Dawn, Scholastic Twilight. *Philosophy of Science*. Antony O'hear (ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

Hacking, I. 2007b. Kinds of People: Moving Targets. *Proceedings of the British Academy* 151, 285-318.

Hacking, I. 2006. What is Tom saying to Maureen? Review of *The Science and Fiction of Autism* by Laura Schreibman. *London Review of Books*, 28 (9).

Hacking, I. 2002. *Mad Travelers: Reflections on the Reality of Transient Mental Illnesses*. Cambridge: Harvard University Press.

Hacking, I. 2000. *The Social Construction of What*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Hacking, I. 1995a. *Rewriting the Soul: Multiple Personality and the Science of Memory*. New Jersey: Princeton University Press.

Hacking, I. 1995b. The Looping Effects of Human Kinds. *Causal Cognition*. D. Sperber and A.J. Premack (eds). Oxford University Press, s. 351-383.

Hacking, I. 1992. World-Making by Kind-Making: Child Abuse for Example. *How Classification Works*. M. Douglas and D. Hull (eds). Edinburgh: Edinburgh University Press, s. 180-238.

Hacking, I. 1991. A Tradition of Natural Kinds, *Philosophical Studies*, 91, s.109-126

Hacking, I. 1986. Making Up People. *Reconstructing Individualism*. T. Heller, M. Sosna and D. Wellberry (eds). Stanford, CA: Stanford University Press, s. 222-236.

Haslanger, S. 1995. "Ontology and Social Construction." *Philosophical Topics*, 23 (2)

(Fall): s. 95-125

Lakoff, Andrew.2005. Pharmaceutical Reason: Knowledge and Value in Global Psychiatry. Cambridge University Press